

.....
Ключевые слова: церковно-приходские школы, православное духовенство, религиозное воспитание, Обер-прокурор, Святейший Синод, законоучитель.

УДК 262.1-055(477.41)

В.С. Тацієнко

СІМ'Я ПРАВОСЛАВНОГО ПАРАФІЯЛЬНОГО ДУХОВЕНСТВА КИЇВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

У статті розглядається сімейний побут православного парафіяльного духовенства Київської єпархії ХІХ – початку ХХ ст. Зроблено спробу проаналізувати один з головних аспектів повсякденного життя – шлюбно-сімейні стосунки осіб духовного стану, зокрема, умови укладення шлюбів. З'ясовано, що безшлюбність парафіяльного духовенства сприймалася виключно як негативне явище, шлюби укладались, як правило, всередині духовного стану, часто з прагматичних розрахунків. Акцентується увага на родинному укладі та дозвіллі сімей.

Ключові слова: православне парафіяльне духовенство, Київська єпархія, шлюб, сім'я, консисторія, митрополит.

В останні десятиліття у вивченні історичного минулого все більше посилюється інтерес до історії повсякденності. Все більше уваги потребує дослідження звичного, повторюваного, побутового, такого, що уявляється «нормальним» у контексті існування певного суспільства в конкретний проміжок часу [1, с. 48]. Елементом повсякденності суспільства є шлюбно-сімейні стосунки та сімейний побут. Для парафіяльного духовенства сім'я була не менш важливою складовою життя, як і професійні обов'язки.

Це не нова тема в історіографії, так як уже накопичено певний досвід її розпрацювання. Сімейний уклад та родинні стосунки духовенства досліджують Т. Г. Леонтєва [2], Н. Г. Пилипенко, Л. Ю. Посохова [3], Б. О. Опря [4], Б. М. Миронов [5]. Та виявлення нових джерел потребує введення їх в науковий обіг, що сприятиме поглибленню дослідження даної проблеми.

За православною канонічною традицією для юнака духовного стану одруження було обов'язковим. Тому випускник семінарії перед отриманням місця служби спочатку мав знайти наречену. Безшлюбність парафіяльного духовенства засуджувалась і сприймалася виключно як негативне явище. Варто зауважити, що рукопокладений у священницький сан (священик, диякон) одружувались вже не міг [6, с. 183]. Церковнослужителі ж мали право вступати до шлюбу перебуваючи на посаді причетника.

Умовами для одруження були: досягнення 18-річного віку для юнаків та 16-річного для дівчат, розумове здоров'я, дозвіл батьків чи опікунів, взаємна згода (заборонялось примушування до вступу в шлюб), відсутність родинних зв'язків [6, с. 183-184, 187]. Юнак, який бажав одружитися, був зобов'язаний звернутись за дозволом до єпархіального архієрея, і у випадку позитивного вирішення духовна консисторія видавала спеціальне свідоцтво – білет на вступ у шлюб [7, с. 108]. Одруження без згоди єпархіального керівництва тягнуло за собою серйозне покарання. Наприклад, студент Київської духовної семінарії С. Августинович за те, що 1841 р. одружився «сам по себе, без дозволення начальства и благословения родителей» був виключений не тільки з семінарії, а й духовного стану, хоча шлюб було визнано дійсним [8, арк. 6, 19 зв., 23].

Шлюби укладались, як правило, всередині духовного стану, за чим слідкувала вища церковна влада. Прикладом тому є донесення благочинного Васильківського повіту Київської єпархії П. Зражевського до Св. Синоду про те, що діти священно- і церковнослужителів, які закінчили навчання в Київській духовній академії, не бажали одружуватись на дівчатах з духовного стану, а «льстясь на приданное вступають в супружество с дочерьми киевских мясников, сапожников и даже помещичьих подданных», внаслідок чого доньки кліриків виходили заміж за кріпаків і втрачали свої станові привілеї. На це Св. Синод 21 квітня 1804 р. видав указ про заборону таких шлюбів з метою користолюбства [9, арк. 2-3]. Ще одним яскравим прикладом такого контролю було взяття підписки 1821 р. з дячка містечка Кагарлика Київського повіту В. Блажевського, що він «кроме священно- и церковнослужительских ни на

.....
ком из невест другого низкого состояния не будет женится под опасением за нарушение сего не достижения высшего сана» [10, арк. 3-4]. Все ж не поодинокими були випадки одруження синів кліриків на особах світського стану. Про це свідчить рапорт одного з благочинних Богуславського повіту, який у 1829 р. повідомляв Київську духовну дикастерію, про те, що в його окрузі збільшується кількість жіноцтва бідного духовенства і з часом буде недостатньою сума грошей, що виділяється для нього з єпархіального опікунства. А відбувається це тому, що юнаки духовного стану «женятся на благородных мещанках, а большая часть и на крестьянках, выкупая из подданства». Причому керуються при виборі нареченої не почуттями, а бажанням покращити своє матеріальне становище. У зв'язку з цим митрополит Євгеній, керуючись указом Св. Синоду від 21 квітня 1804 р., заборонив юнакам духовного стану одружуватись «с дочерми низкого состояния для корыстолюбия и таковыя не будут производимы в высшие чины». Щоб такі шлюби не приховувались мали слідкувати благочинні. Також дане розпорядження було повідомлене студентам вищого відділення Київської духовної семінарії для уникнення подібних випадків у майбутньому [11, арк. 1-2].

Наречена священника мала володіти багатьма моральними чеснотами, бути порядною, чесною, вірною, ввічливою, шанувати чоловіка, не сперечатися з ним, особливо при сторонніх [12, с. 396]. Деякі дівчата не надто бажали одружуватись з майбутніми священниками, оскільки розуміли, що це означало для них відмову від світського та інтелігентного товариства, від невинних розваг і веселощів, альтернативою котрих мало стати занурення у господарські справи й сімейні турботи [4, с. 460]. За умови одруження священно-церковнослужителя на представниці іншого суспільного стану, вона переходила в духовний стан та отримувала всі його права і зберігала їх за собою навіть залишившись вдовою [6, с. 24]. Часто, після смерті чоловіка, сім'я залишалась у скрутному матеріальному становищі, виходом з якого міг бути новий шлюб. Наприклад, у 1877 р. вдова дячка просфірня с. Кам'яного Уманського повіту, Євдокія Ольшевська, у проханні про дозвіл на вступ до другого шлюбу зазначала, що чоловік зможе забезпечити їх з донькою, оскільки вона отримує лише 15 руб. просфірницького жалування [13, арк. 1, 10]. Варто зазначити, що в такому разі за тодішнім законодавством жінка могла втратити свій привілейований статус і перейти в стан, до якого належав її чоловік [6, с. 24].

Поширеною практикою було отримання священником парафії разом з дружиною. Адже часто приходи закріплювалися як за синами, так і за доньками заштатних, покійних кліриків. Якщо місце залишалось за донькою, то вона мала вийти заміж лише за семінариста, який отримував парафію як придане. В такому разі Київська духовна дикастерія зверталася до семінарського правління для повідомлення студентам-випускникам чи не бажали вони, одружившись, отримати місце [14, арк. 1-8; 15, арк. 2-14]. Це був один із видів соціальної допомоги, оскільки на утриманні священника була сім'я дружини. Поширеним варіантом одруження були домовленості між батьками та родичами [2, с. 46]. Таким чином, часто шлюб укладався з прагматичних розрахунків, а почуття відходили на другий план. Тому сучасники, в тому числі і з середовища духовенства, порівнювали сватання і сам шлюб з угодою. Необхідність одруження до рукопокладення і раціональність у виборі нареченої могли негативно впливати в подальшому і на сімейне життя [7, с. 108; 2, с. 47] та виконання духовенством своїх обов'язків. Варто наголосити, що така модель укладання шлюбу в той час сприймалась як звична і аж ніяк не етична.

22 травня 1867 р. Олександр II відмінив спадковість місць в приходах [16, с. 145], а за законом 26 травня 1869 р. діти православного духовенства уже не належали до духовного стану [17, с. 70], що стало значним кроком до ліквідації станової замкнутості. 17 червня 1871 р., відповідно до закону 1869 р., було роз'яснено, що сини священно- і церковнослужителів, які не навчались в духовних навчальних закладах і не були членами причтів, могли вступати в шлюб на загальних умовах, не питаючи дозволу єпархіального керівництва. Однак, для членів причтів або учнів духовних навчальних закладів дозвіл був обов'язковим. При цьому зазначалось, що станова приналежність нареченої не має значення [18, с. 139-140]. Таким чином, реформа зруйнувала станові рамки, звільнивши синів та доньок духовенства від станової «повинності»: перших – від необхідності вибирати служіння церкві, других – від обов'язкового шлюбу з представниками свого стану [7, с. 466-467]. Все ж надалі станова відособленість духовенства продовжувала зберігатися, що підтримувалось і вищим церковним керівництвом. Свідченням цьому є публікації в церковній

.....
періодиці, де наголошувалось, що кандидатам на священство не варто обирати дружину з мирянок, оскільки вони поступають особам з духовних родин, і «в багатьох випадках дружина священника із світських стає перешкодою в його пастирській діяльності» [19, с. 111-114].

Якщо мир'янам за тогочасними правовими нормами дозволялось одружуватись тричі [6, с. 186], то для священнослужителів був дозволений лише один шлюб. У разі смерті дружини вони мали залишатися вдівцями, утримуючись від спокус плоті. Це перетворювалось на проблему, коли залишалися малолітні діти, які потребували материнської турботи. З другої половини XIX ст. все частіше лунала думка про ліквідацію заборони на другий шлюб, але це сприймалося як нерозуміння, притаманне православ'ю подвижництва, не готовність жити за ученням Євангелія [20, с. 114]. Хоча, звичайно, траплялись випадки, коли священники мали недозволені стосунки та позашлюбних дітей [21, арк. 1-3].

Церковнослужителі мали право на другий шлюб [22, арк. 1-4; 23, арк. 1, 16], але втретє одружуватись заборонялось, хіба що за умови виходу з духовного стану. Показовою є справа дячка с. Шулякова Таращанського повіту І. Горбачевського, який у 31 рік, вразі овдовівши, залишився з чотирма малолітніми дітьми. Не маючи нікого з рідних, хто міг би допомогти у вихованні та замінити матір, він у 1878 р. просив дозволу на третій шлюб. Київська духовна консисторія відповіла, що в званні причетника він не може отримати дозвіл «как несогласный с правилами церковными». Якщо ж одруження він вважає для себе необхідним, то має перейти з духовного стану в світський. Так, як І. Горбачевський все ж вирішив одружитись, то був звільнений з дяківської посади і отримав дозвіл на шлюб з накладенням епітимії [24, арк. 1, 7, 13].

Розлучення було можливим за наступних обставин: за проханням одного із членів подружжя у випадку доведеного перелюбу, нездатності чоловіка або дружини до подружнього життя, притягнення до кримінальної відповідальності, у випадку безвісної відсутності чоловіка або дружини [6, с. 195]. Варто наголосити, що до розірвання шлюбу в середовищі духовенства, церковне керівництво ставилося дуже категорично, тому це були радше поодинокі випадки. Так, за даними перепису 1897 р. в Київській губернії-епархії з усіх кліриків розлученими були лише 8 осіб (2 чоловіки та 6 жінок) [25, с. 82].

Безумовно, домінуючу роль у родинних стосунках відігравав чоловік, що було закріплено і в сімейному законодавстві Російської імперії [3, с. 148]. На сторінках церковної періодици зазначалося, що сім'я має бути малою церквою для кожного пастиря, керувати якою він повинен не тільки на правах безумовного авторитету, а й на засадах суворого морального управління, істини, справедливості та любові [26, с. 4]. Дружина повинна була відповідати за атмосферу в родині, затишок у домі. Однак, в повсякденному житті обов'язковість та розрахунок при укладенні шлюбів, все ж призводили до негараздів та конфліктів між подружжям [3, с. 148].

Гармонійні сімейні стосунки значною мірою залежали від молодої дружини. Адже якщо процедуру пошуку нареченого та подальше життя у ролі сільської матушки вона сприймала як обмеження свободи вибору, то це негативне ставлення переносила і на чоловіка. Якщо ж наречена бачила своє майбутнє у виконанні важливої місії допомагати в усьому своєму чоловікові, то це усвідомлення наповнювало її життя глибоким внутрішнім змістом [4, с. 459].

У родинях духовенства суворо дотримувались молитовного обряду, кожне вживання їжі щоденно супроводжувалось молитвою, обов'язковим було дотримання постів [2, с. 48; 27, с. 396-397]. У піст, крім обмежень в їжі, бажано було утримуватися від подружніх стосунків за взаємною згодою. Ця норма сприймалася як обов'язкова, тому порушення подружніх постів вважалося серйозним гріхом, а зачаття дитини у той час – аморальним [4, с. 461].

Сім'я священника була предметом особливої уваги і критики парафіян, адже мала бути взірцем і прикладом для інших. Її моральність мала бути найвищою, оскільки недоліки, навіть незначні, а також все, що могло спокусливо діяти на сторонніх, не мало мати місця в пастирському домі [12, с. 396]. Священик мав бути простим, поміркованим у домашніх справах, мав уникати крайнощів і всіляко утримуватися від гніву тощо. Релігійність в його сім'ї повинна в дійсності, а не тільки зовнішньо, панувати над усім, бути сенсом життя [26, с. 7].

Духовенство, як правило, було багатодітним, що пояснювалось обов'язковим, раннім одруженням, відносною матеріальною забезпеченістю (особливо з другої половини XIX ст.) та негативним ставленням (з релігійних мотивів) до засобів, які обмежували дітонародження. Все ж середня величина сім'ї білого духовенства в імперії складала 5,17 людини [5, с. 224].

Ставлення до дітей у родинях духовенства мало традиційний для тогочасного суспільства характер. У них бачили передусім продовжувачів роду і опору в старості. Мати слідкувала, щоб діти були одягнуті, нагодовані, наглядала за їх станом здоров'я [3, с. 149]. Особлива увага в сім'ї приділялася релігійному вихованню дітей, яких на богослужіння в церкву приносили ще немовлятами, потім вони мали відвідувати навіть ранні служби, допомагати в церкві [2, с. 48]. Ще змалку дитину ознайомлювали з основними релігійними поняттями, згодом вчили молитви, розвиваючи почуття набожності та релігійності, виховували повагу до старших, небайдужість до отримання освіти. Важливим у вихованні дітей був приклад батьків у відвідуванні церкви, шануванні релігійних свят, молитвах, дотриманнях постів [27, с. 395-397]. Таким чином, сини кліриків ще змалку готувались до здобуття духовної освіти та продовження справи батьків.

Дозвілля сімей духовенства мало суттєві обмеження, адже церковна влада намагалася тримати його під контролем. Духовенству заборонялось вживання алкоголю, куріння, гра в карти, танці [28, с. 460-463; 12, с. 393]. 1864 р. у відповідь на донесення одного з благочинних Васильківського повіту про те, що багато священиків палять, іноді на зібраннях грають в карти, використовують танцювальну музику та танцюють на весіллях своїх дітей, послідувало жорстке розпорядження митрополита Арсенія: «використання карт і музики, навіть при шлюбних гуляннях та інших зібраннях позбутися назавжди; можна і без цього, іншими, більш пристойними, нашому сану способами принести гостям задоволення і в палінні дотримуватись суворой секретності та при сторонніх цього не допускати». Благочинні мали слідкувати за дотриманням духовенством даного розпорядження і щорічно в грудні звітуватися [29, арк. 2-4].

Також під заборонаю було таке звичне для мирян проведення вільного часу як відвідування театру, балету, цирку, кінських перегонів [30, с. 58-65], але часто ці заборони духовенство порушувало. З огляду на ці обмеження найпоширенішим способом відпочинку були спілкування та застілля. Найбільшим приводом для цього було храмове свято, тобто день вшанування святого, в ім'я якого освячена церква. На святкування з'їжджалася вся родина священика та священнослужителі з сусідніх сіл. Іноді таке святкування супроводжувалось прогулянками, співами, подорожами і могло тривати кілька днів [3, с. 149].

Вільний час рекомендувалось використовувати для вивчення церковної літератури, написання проповідей та повчань, читання церковної та світської історії [12, с. 386-388]. Заняттями для відпочинку та задоволення, як зазначалось на сторінках церковної періодики, вважались: землеробство, садівництво, риболовля, вивчення природи, література, музика, малювання, живопис, скульптура [31, с. 96].

Таким чином, наявність сім'ї для православного духовенства була обов'язковою, одруження відбувалось, як правило, всередині духовного стану. Сім'ї кліриків служили зразком та прикладом для прихожан, однак, не варто надмірно ідеалізувати сімейний побут духовного стану, адже йому були притаманні ті ж вади, що й іншим станам суспільства.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Зінчук М. Історія повсякденності як новий напрям гуманітарних досліджень / М. Зінчук // «Історія повсякденності: теорія та практика»: матеріали Всеукр. наук. конф., Переяслав-Хмельницький, 14–15 травня 2010 р. / Упоряд.: Лукашевич О. М., Нагайко Т. Ю. – Переяслав-Хмельницький, 2010. – с. 48-51.
2. Леонтьева Т. Г. Женщины из духовного сословия в самодержавной России / Т. Г. Леонтьева // Женщины. История. Общество. – Вып. 1. – Тверь, 1999. – С. 43-52.
3. Пилипенко Н. Г. Сім'я парафіяльного священика Харківської єпархії XIX ст. / Н. Г. Пилипенко, Л. Ю. Посохова // Краєзнавство. – № 1-4. – 2005. – С. 146-150.
4. Опря Б. О. Дружини православних священиків та їх роль у сім'ї в кінці XIX – на початку XX ст. (на матеріалах Правобережної України) / Б. О. Опря // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2009. – Вип. XVI. – С. 458-464.
5. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начало XX в.) / Б. Н. Миронов : в 2 т. – Т. 1. – СПб., 2003. – 548 с.
6. Указатель законов о властях и установлениях духовных / сост. С. Колоколов. – М., 1852. – 578 с.

7. Римский С. В. Российская церковь в эпоху великих реформ (Церковные реформы в России 1860 – 1870-х годов) / С. В. Римский. – М., 1999. – 568 с.
8. Центральний державний історичний архів України в м. Києві (далі – ЦДІАК України). – Ф. 127. – Оп. 880. – Спр. 208.
9. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 111. – Спр. 56.
10. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 255. – Спр. 54.
11. ЦДІАК України. – Ф. 712. – Оп. 2. – Спр. 103.
12. Тихомиров Г. Частная жизнь пастыря церкви / Г. Тихомиров // Руководство для сельских пастырей. – 1900. – № 35. – С. 385-396.
13. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 849. – Спр. 32.
14. ЦДІАК України. – Ф. 712. – Оп. – 6. – Спр. 256.
15. ЦДІАК України. – Ф. 712. – Оп. – 6. – Спр. 502.
16. Высочайшие повеления и распоряжения Святейшего Синода // Киевские епархиальные ведомости. – 1867. – № 16. – С. 142-146.
17. Высочайшие повеления и распоряжения Святейшего Синода // Киевские епархиальные ведомости. – 1869. – № 12. – С. 70-71.
18. Правительственные распоряжения // Киевские епархиальные ведомости. – 1871. – № 14. – С. 139-140.
19. Практический совет по адресу кандидатов священства // Руководство для сельских пастырей. – 1905. – № 4. – С. 110-114.
20. Второй брак священнослужителей пред судом христианского учения // Руководство для сельских пастырей. – 1907. – № 39. – С. 109-115.
21. ЦДІАК України. – Ф. 442. – Оп. 1. – Спр. 4216.
22. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 736. – Спр. 215.
23. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. – 768. – Спр. 487.
24. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 768. – Спр. 413.
25. Первая Всеобщая перепись населения Российской империи, 1897 г. / под ред. Н. А. Тройницкого. – СПб.: Издание Центрального Статистического комитета Министерства Внутренних Дел. – Т. XVI. Киевская губерния. – 1904. – 288 с.
26. О домашней жизни пастыря церкви // Руководство для сельских пастырей. – 1891. – № 18. – С. 1-7.
27. Духовная семья, как помощница духовной школы в деле приготовления кандидатов священства // Руководство для сельских пастырей. – 1902. – № 14. – С. 391-399.
28. О пастырском взаимообщении // Руководство для сельских пастырей. – 1902. – № 16. – С. 459-466.
29. ЦДІАК України. – Ф. 127. – Оп. 667. – Спр. 194.
30. Самойлович И. Почему церковь воспрещает священнику присутствовать при увеселительных зрелищах? / И. Самойлович // Руководство для сельских пастырей. – 1901. – № 3. – С. 58-65.
31. Об отношении пастыря церкви к мирским удовольствиям и развлечениям // Руководство для сельских пастырей. – 1891. – № 21. – С. 91-96.

Tatsiyenko V. S. Family life of the Orthodox parish clergy of the Kyiv Eparchy in the XIX – early XX century.

The article discusses the family life of the Orthodox parish clergy of Kyiv Eparchy in the 19th – early 20th century. It presents the attempts to analyze one of the main aspects in daily life of the clergy, that is marriage and family relations and the conditions of marriage organizing in particular. It has been found that celibacy of the parish clergy was perceived only as a negative phenomenon and as a rule marriages were often constituted between the members of the clergymen's families on pragmatic reasons. The article enlightens also family lifestyles and their recreational activities.

Key words: the Orthodox parish clergy, Kyiv Eparchy, marriage, family, consistory, metropolitan.

Тацієнко В. С. Семья православного приходского духовенства Киевской епархии XIX – начала XX в.

В статье рассматривается семейный быт православного приходского духовенства Киевской епархии XIX – начала XX в. Сделана попытка проанализировать один из главных аспектов повседневной жизни – брачно-семейные отношения лиц духовного состояния, в частности, условия заключения браков. Выяснено, что безбрачие приходского духовенства воспринималась исключительно как негативное явление, браки заключались, как правило, внутри духовного сословия, часто из прагматических расчетов. Акцентируется внимание на семейном укладе и досуге семей.

Ключевые слова: православное приходское духовенство, Киевская епархия, брак, семья, консистория, митрополит.